

УДК 371.124

Соціальна відповідальність як якісна характеристика особистості

Валерій РАДУЛ,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та освітнього менеджменту

Соціальна відповідальність за своєю структурою є складним утворенням, має інтегративний характер, тісний зв'язок з усіма якостями особистості, її емоційно-вольовою й інтелектуальною сферами діяльності. Вона слугує показником розвитку особистості, а саме – критерієм її соціальної зрілості, яка, зокрема, виявляється у потребі самореалізації не лише в суспільстві, а й самої себе для суспільства. Особливістю цих відносин є відносини відповідальної залежності.

«Справжня особистість» (за Е. Ільєнковим) реалізує своє соціальне самовизначення, а на основі нього – відповідальність і активність під час взаємодії з навколишнім світом.

Відповідальність особистості охоплює не весь зміст норм і цінностей, прийнятих у суспільстві, а лише ті з них, які є прогресивними у свідомості й діяльності особистості. У психологічних дослідженнях вказують на кореляційну залежність відповідальності від самовизначення. Як слушно зауважує В. Ф. Сафін, відповідальність є визначальною та системотвірною ознакою самовизначення особистості. Він зазначає: «особистість, яка самовизначилася, є суб'єктом, який свідомо і постійно зіставляє власну мету з метою групи, суспільства, який уміє активно відстоювати свої ідеали. Отже, самовизначення – це процес, відносно самостійний етап соціалізації, значення якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети й змісту життя, готовності до самостійної життєдіяльності шляхом співвіднесеності своїх бажань, наявних якостей, можливостей та вимог, що застосовуються до нього оточуючими і суспільством» [14, с. 151].

Самостійність – системотвірна ознака самовизначення особистості. «За будь-якими соціальними стандартами, дорослість означає, з одного боку, соціальне пристосування, подолання юнацького максималізму, а з другого – самостійність і відповідальність», – зазначає І. С. Кон [6, с. 4].

У багатьох наукових працях відповідальність трактують як моральну якість особистості. Зокрема, В. Ф. Сафін вважає, що: «Вищим рівнем відповідальності, як провідною моральною властивістю, є поняття, яке безпосередньо пов'язане із світоглядом

особистості. Воно має зв'язок із такими моральними поняттями, як гуманізм, патріотизм, добросовісність, ініціативність, дисциплінованість, чесність, працелюбство, творча активність, здатність до дії, розумного самообмеження» [14, с. 151].

Оскільки особистість – це соціальна якість індивіда, то доцільно аналізувати соціальну відповідальність. Міру відповідальності визначають ступенем активної свободи людини, міру суб'єктивної відповідальності – ступенем усвідомлення свободи.

Відповідальність трактують як стійку якість особистості. Деякі дослідники зазначають: «варто розрізняти відповідальність як морально-етичну якість особистості та соціальну відповідальність» [9].

Ми дотримуємося погляду, згідно з яким соціальну відповідальність логічно розглядати як інтегральну якість особистості, що визначає поведінку, діяльність людини на підставі усвідомлення і прийняття нею необхідної залежності цієї діяльності від суспільних цілей і цінностей.

На думку К. Муздибаєва, «принципове значення має виявлення факторів формування відповідальності в різних видах діяльності і залежно від різних видів стосунків з іншими людьми» [11, с.198]. Дослідник наголошує: «...соціальна відповідальність відображає схильність особистості дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих у суспільстві соціальних норм, виконувати рольові обов'язки і її готовність дати звіт за свої дії» [там само].

Науковець Н. І. Корицька визначає критерії соціальної зрілості особистості з урахуванням фактора соціальної відповідальності. Соціальна зрілість засвідчує досягнення людиною такого

рівня інтелектуального, емоційного та вольового розвитку, коли вона усвідомлює своє місце в житті суспільства та відповідальність не лише за свої дії, а й за вчинки інших [7]. На цьому наголошують й інші дослідники, які вказують, що зрілість особистості визначається ступенем залучення особистості до розв'язання таких завдань, що вимагають відповідальної поведінки.

У своїх дослідженнях, присвячених проблемі соціальної зрілості особистості, ми доводимо, що «наявність соціальної відповідальності як усвідомленої необхідності зіставляти свою поведінку із суспільними нормами та установками з метою соціального прогресу свідчить про досягнення особистісного періоду в структурі соціальної зрілості, про залучення її у суспільні стосунки як цілісної саморегульованої системи» [12, с. 9]. На основі результатів власних досліджень розглядаємо соціальну зрілість як логічний взаємозв'язок соціальної самореалізації та соціальної відповідальності і вважаємо самореалізацію інтеграцією соціального самовизначення та активності особистості.

Людина вільна тією мірою, якою вона активно відповідальна за своє життя. Вона не виправдовує своєї поведінки зовнішніми обставинами і не перекладає провину на інших. Формування соціальної відповідальності доцільно визначати як відповідальну діяльність, що спрямована на реалізацію соціально значущої мети.

Виникнення внутрішньої відповідальності, перетворення її на соціальну якість особистості залежить від активності та самовизначення людини, її психологічних й інтелектуальних особливостей. За характеристикою С. В. Куликовського: «Як і людська діяльність, відповідальність можлива лише у суспільстві, лише на об'єктивній основі стосунків між людьми і тому початково є соціальною за своєю природою» [9, с. 11].

Як зауважує Е. В. Ільєнков, «масштаб» особистості людини вимірюється лише масштабом тих реальних завдань, під час розв'язання яких вона й «виникає» та «оформлюється» у своїй визначеності й розглядається в справах, які хвилюють і цікавлять не тільки власну персону, а й багатьох інших людей. Тому сила особистості – це завжди індивідуально виражена сила «колективу», того «ансамблю» індивідів, який у ній ідеально поданий, сила індивідуалізованої спільності прагнень, потреб, мети, які нею керують [4].

Науковець В. І. Сперанський звертає увагу на поняття «деонтична ситуація», яке запропонував болгарський соціолог В. Момов. Він обстоює ідею, за якою деонтична ситуація постає за відповідних умов, якщо особистості пропонуються певні обов'язки, коли виникає відповідальність [16, с. 99].

Будь-який суб'єкт відповідальної діяльності, залучений до системи стосунків відповідальної залежності, може реалізувати їх як свідомий суб'єкт, лише усвідомивши свої обов'язки у зв'язку з розв'язанням суспільно значущого завдання.

Грунтовний аналіз етимології слова «відповідальність» у російській, англійській, німецькій та французькій мовах здійснив К. Муздибаєв [11, с. 5–9]. Узагальнюючи наукові пошуки, К. Муздибаєв робить такий висновок: «За винятком окремих відтінків, значення слова «відповідальність» у російській, англійській, німецькій та французькій мовах збігається. У всіх цих мовах відповідальність пов'язана із виконанням обов'язку та потребою звітувати за це» [там само, с. 8].

Важливою для аналізу проблеми відповідальності є розуміння суспільної природи людини. Саме суспільні умови життєдіяльності покладають на кожного індивіда відповідні обов'язки, за виконання яких він відповідає. Відповідальність тому й постає, що в усіх своїх виявленнях – у праці, побуті, багатограних соціальних відношеннях, сім'ї, стосунках з іншими людьми – людина є істотою соціальною.

Відповідальність є аспектом будь-яких стосунків, в яких реально перебувають люди, що як суб'єкти свідомих дій реалізують об'єктивно покладені на них обов'язки. Отже, відповідальність – це філософсько-соціологічна категорія, що показує об'єктивно необхідні відношення між особистістю, середовищем, суспільством на основі їх взаємних зобов'язань, які реалізуються у свідомій та вольовій поведінці й діяльності.

Доцільно розрізнити відповідальну діяльність та відповідальну поведінку. Так, відповідальна діяльність – це діяльність, спрямована на реалізацію об'єктивно зумовленої соціально значущої (соціально ціннісної) мети. А відповідальна поведінка – це поведінка, що формується відповідно до конкретних норм, правил, поглядів соціуму.

Дослідник В. Ф. Сафін вважає відповідальність основоположною і системотвірною ознакою самовизначення особистості: «Особистість, яка самовизначилася, – це суб'єкт, який свідомо і постійно зіставляє власну мету з метою групи, суспільства, який уміє активно відстоювати свої ідеали. Самовизначення, отже, – це процес, відносно самостійний етап соціалізації, сутність якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети і змісту життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, наявних якостей, можливостей і вимог, які застосовуються до нього оточуючими і суспільством» [14, с. 151].

Відповідальність – це передусім моральна якість особистості. «Вищий рівень відповідальності, – зазначає В. Ф. Сафін, – як провідна моральна властивість – поняття, яке безпосередньо пов'язане зі світоглядом особистості. Воно має зв'язок з такими моральними поняттями, як гуманізм, патріотизм, добросовісність, ініціативність, дисциплінованість, чесність, працелюбність, творча активність, здатність до дії, розумного самообмеження» [там само].

У дослідженні соціальної відповідальності ми дотримуємося діяльнісного підходу. Наголошуємо: принципове методологічне значення має

визнання подвійної детермінації діяльності – як щодо предмета, так і її власної логіки. «Діяльність – це такий процес, який ніколи не залишається завершеним, замкненим, він завжди «зайнятий» предметним світом, прагне глибше зануритися в нього й продовжувати збагачуватися ... Людська діяльність такою мірою активна, якою вона розвинена як предметна, наскільки вона збагачена предметністю» [1, с. 83].

Згідно з поглядами Г. Олпорта, існує саморозвиток екзистенції в культурі, а індивідуальність є «вагомою властивістю людини». Кожна людина – «унікальне творіння сил природи». Соціалізація та індивідуалізація ритмічно змінюються протягом вікового розвитку. Так, ідентичність утворюється з двох років, потім дитина «втрачає» себе, ідентифікуючись з оточенням та інтеріоризуючи цінності сім'ї й референтної групи однолітків, але у підлітковому віці пошук ідентичності відновлюється. Схема розвитку особистості, яку розробив Г. Олпорт, така: соціальна залежність – соціальна незалежність – соціальна відповідальність. Відповідальність – «екзистенційний ідеал зрілості».

Зрілість є суб'єктно-об'єктивною категорією, що відображає особистий життєвий досвід і природні ресурси людини, яка зростає, об'єктивні закономірності її дорослішання, а також результати освіти відповідно до державних стандартів. Зрілість – це й соціально-педагогічний результат, що досягається під час взаємодії соціального і педагогічного середовища, розвитку і дорослішання людини. Зрілість – це вершина, яка утворюється з двох гетерогенних процесів: вікового психофізіологічного дозрівання, за умови домінування онтогенетичних закономірностей, і освітньо-виховного, коли пріоритет надається закономірностям соціокультурного розвитку. Отже, зрілість – це інтегрована якість і показник розвитку людини, яка зростає, в освітньому середовищі (соціальному і педагогічному).

Коли йдеться про розвиток людини, «зрілість» здебільшого трактують у фізіологічному або психологічному аспектах, що пов'язані із завершенням соціалізації та становленням системи ролей. Соціальна зрілість у цьому разі виявляється через вищий рівень процесу соціалізації. А. Маслоу вважає, що «в людській істоті живе сила, яка підштовхує її до єдності особистості, до спонтанної експресивності, до повної індивідуальності» [10]. Ця «внутрішня природа людини» певною мірою є спадковою. У процесі індивідуалізації людина повинна до неї прислухатися.

В розвитку особистостей, які самоактуалізуються, індивідуалізація переважає соціалізацію. Внутрішня детермінація виявляється у цьому разі сильнішою, ніж зовнішня. Такі особистості спираються на внутрішню природу, на свій потенціал і здібності, таланти і приховані ресурси. Ці люди відносно незалежні від зовнішнього світу, володіють внутрішньою волею.

Слушним є зауваження Ж. П. Сартра, який називав механізмами духовного розвитку насамперед рефлексію і самосвідомість. Свідомість є основою відповідальності. Індивідуалізація – це самопобудова [13].

Проблема соціальної відповідальності має тісний зв'язок із проблемою свободи, адже в обох випадках йдеться про необхідність прийняття рішення із знанням справи. Відповідальність виступає зворотною стороною свободи. «Міра відповідальності визначається мірою активної свободи людини, міра суб'єктивної відповідальності визначається ступенем усвідомлення свободи» [3, с. 226].

У формуванні соціальної відповідальності доцільно обумовити відповідальну діяльність, що спрямована на реалізацію соціально значущої мети і постає на основі врахування реальних інтересів соціального середовища, потреб його розвитку.

Ми дотримуємося думки, що соціальна зрілість особистості обов'язково містить активну життєву позицію особистості й досягається неперервним єдністю виховання та самовиховання, активним, постійним прагненням особистості до швидшого досягнення вищих рівнів соціальної зрілості, потребою саморозвитку.

Педагогіка в змозі успішно розв'язувати наявні проблеми, лише спираючись на знання закономірностей розвитку особистості, врахування її психологічних особливостей. Якщо закономірностям психічного розвитку особистості присвячено багато праць, то процес соціально-психологічного розвитку соціальної зрілості людини вивчений значно менше.

Основне завдання виховної і педагогічної діяльності полягає в підготовці людини до життя у суспільстві, що передбачає пристосування індивіда до найрізноманітніших видів діяльності. «Педагогічна діяльність здійснюється як об'єктивно реальний процес, що спрямований на транспортування соціального досвіду, вироблення на його основі соціальних якостей і соціально необхідної поведінки особистості» [2, с. 82].

Особистісно-формуальною діяльністю, що забезпечує взаємовплив між людьми, є виховна – педагогічна діяльність, спрямована на формування громадських індивідів, їх особистості. «У різні вікові періоди людини як основний може виступати один із видів діяльності, який є провідним на певному етапі розвитку особистості і визначає її ставлення до навколишнього світу» [5, с. 24].

Активність характеризує життєву позицію майбутнього фахівця, його соціальну зрілість на відповідному рівні розвитку соціальної відповідальності й соціального самовизначення особистості. Специфічною рисою соціальної активності студентів педагогічних спеціальностей вважаємо усвідомлену педагогічну спрямованість особистості, що виявляється в розумінні соціальної значущості праці педагога, суспільно цінних мотивах

його вибору, наявності інтересів, нахилів і здібностей до педагогічної праці, які реалізуються в посиленій практичній діяльності уже в студентські роки.

Важлива передумова становлення соціально-професійної зрілості студента педагогічного університету – формування його соціальної позиції.

Позиція – складна система якостей особистості, в якій установки, інтереси, світоглядні критерії і ставлення до соціальних цінностей на єдиній основі регулюють її і духовну, і предметно-практичну діяльність.

Формування соціальної відповідальності як однієї з найважливіших професійних якостей соціально зрілого вчителя потребує цілеспрямованої диференційованої роботи з усіма студентами. Знання, що здобуває студент, «мають особисту значущість, перетворюються на переконання, стають мотивами поведінки, виявляючись у практичній діяльності» [8, с. 94].

Соціальна активність неухильно зростає за аналогічного розвитку соціальної відповідальності особистості. У свою чергу, відповідальність особистості обов'язково передбачає здійснення самовизначення і виявляється в її здатності: 1) усвідомлювати власні дії та необхідність особистого внеску в життя суспільства і відповідальність за них; 2) вільно й ініціативно обирати мету, яка має суспільно значущий зміст для суб'єкта; 3) узгоджувати свої наміри, можливості й індивідуальні якості з вимогами конкретної діяльності й сфери взаємодії із соціальним середовищем.

Оскільки соціальна відповідальність є складовим, системотвірним чинником соціальної зрілості, то доцільно вказати на закономірності формування і розвитку відповідальності. Згідно з характеристикою К. Муздыбаєва: «Принципове значення має виявлення факторів формування відповідальності в різних видах діяльності і залежно від різних видів взаємин із іншими людьми» [11, с. 198].

У педагогічній і психологічній літературі інколи можна спостерігати ототожнення понять «відповідальне ставлення» і «відповідальне ставлення ситуативне» та відповідальність як стійку якість особистості. Деякі дослідники звертають увагу на те, що «необхідно розрізняти відповідальність як морально-етичну якість особистості й соціальну відповідальність» [8, с. 93].

Відповідальність як внутрішня якість особистості – складне в структурному відношенні явище. Як значає К. Муздыбаєв, «соціальна відповідальність відображає схильність особистості дотримуватися в своїй поведінці загальноприйнятих у суспільстві соціальних норм, виконувати рольові обов'язки і її готовність дати звіт за свої дії» [11, с. 42].

Отже, соціальну відповідальність логічно розглядати як інтегровану якість особистості, яка визначає поведінку, діяльність людини на основі усвідомлення і прийняття нею необхідної залежності цієї діяльності від суспільних цілей і цінностей.

Література

1. Батищев Г. С. Деятельностная сущность человека как философский принцип / Г. С. Батищев // Проблема человека в современной философии. – М., 1969. – 437 с.
2. Беляева Л. А. Воспитательно-педагогическая деятельность как вид социальной деятельности / Л. А. Беляева // Социологические проблемы формирования личности. – Свердловск, 1977. – С. 78–85.
3. Домжа А. А. Гносеологический аспект свободы и ответственности / А. А. Домжа // Методологические аспекты научного познания и социального действия. – Минск, 1995.
4. Ильенков Э. В. Философия и культура / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1991. – 464 с.
5. Кобзарь Б. С. Личность и её становление / Б. С. Кобзарь, М. Г. Тайчинов. – К.: Молодь, 1990. – 164 с.
6. Кон И. С. В поисках себя: личность и самосознание / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
7. Корицкая Н. И. Диалектика зрелости общества и личности при социализме: автореф. дисс. ... канд. филос. наук / Н. И. Корицкая. – К., 1972. – 27 с.
8. Кузнецова В. С. Формирование социальной ответственности у студентов педагогического вуза / В. С. Кузнецова, В. С. Морозова // Советская педагогика, 1985. – №5. – С. 93–96.
9. Куликовский С. Б. Формирование социально-политической ответственности личности: автореф. дисс. ... канд. философских наук / С. Б. Куликовский. – К.: КГУ им. Т. Г. Шевченко, 1989. – 22 с.
10. Маслоу А. Самоактуализация // Психология личности. Тексты / А. Маслоу. – М., 1982.
11. Муздыбаев К. Психология ответственности / Под ред. В. Е. Семёнова / К. Муздыбаев. – Л.: Наука, 1983. – 340 с.
12. Радул В. В. Соціальна зрілість особистості вчителя: фактори формування / В. В. Радул. – К.: Вища школа, 2008. – 240 с.
13. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж. П. Сартр. – М., 2000. – 386 с.
14. Сафин В. Ф. Проблема самоопределения личности педагога / В. Ф. Сафин // Формирование социальной активности личности учителя: Межвуз. сб. научных трудов / Под ред. В. А. Славотина. – М.: МГПИ, 1982. – С. 148–153.
15. Сафин В. Ф. Психология самоопределения личности: учебное пособие / В. Ф. Сафин / Свердловский пединститут. – Свердловск, 1986. – 142 с.
16. Сперанский В. И. Социальная ответственность личности: сущность и особенности формирования / В. И. Сперанский. – М., 1987.

Анонси

Валерій РАДУЛ

Соціальна відповідальність як якісна характеристика особистості

У статті здійснено аналіз поняття відповідальності особистості як якісної її характеристики. Обґрунтовано зміст та структуру відповідальності. Показано її соціальний зміст й аргументовано поняття «соціальна відповідальність особистості».

Проаналізовано взаємовплив діяльності на ефективність формування відповідальності особистості.

Ключові слова: особистість, відповідальність, діяльність, соціальна відповідальність, поведінка.

Валерій РАДУЛ

Социальная ответственность как качественная характеристика личности

В статье осуществлён анализ понятия ответственности личности как качественной её характеристики. Обоснованы содержание и структура ответственности. Показано её социальное содержание и аргументировано понятие «социальная ответственность личности». Проанализировано взаимовлияние деятельности на эффективность формирования ответственности личности.

Ключевые слова: личность, ответственность, деятельность, социальная ответственность, поведение.

Valeriy RADUL

Social responsibility as qualitative characteristics of personality

In the article the author attempted to analyse responsibility of an individual as its qualitative characteristic. Content and structure of responsibility were substantiated. Its social meaning was shown and the concept of social responsibility of an individual was reasoned. The interplay of activity on the efficiency of responsibility formation of an individual was analyzed.

Keywords: personality, responsibility, work, social responsibility, behavior.

Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту: історія і сучасність

Кафедра педагогіки функціонує з часу заснування Кіровоградського державного педагогічного інституту (1930 р.). Із самого початку вона відіграла провідну роль у становленні педагогічної освіти у навчальному закладі та регіоні, підготовці висококваліфікованих кадрів для загальноосвітніх шкіл.

У різні роки кафедрою завідували: П. А. Ляшенко, Л. Й. Шкот, Я. К. Султак, М. М. Кайрод, І. І. Пенський, Д. Д. Назаров, Ю. Ю. Щербань, В. Л. Омеляненко, В. П. Барабаш, Д. Ю. Стельмухов, А. С. Бик, А. Я. Розенберг, А. Б. Рацул, В. В. Радул.

Тривалий час викладачі педагогіки, історії педагогіки та психології працювали спільно на одній кафедрі. У 1972 році її було розділено. Серед перших кандидатів наук, які почали викладати на кафедрі, – Г. С. Башлик (1955), Т. О. Блюміна (1956), Д. Д. Назаров (1961), а докторів педагогічних наук – А. Я. Розенберг (1989). Протягом тривалого періоду (до 1994 р.) на кафедрі працював відомий український педагог, Герой Соціалістичної Праці, доцент І. Г. Ткаченко.

На сьогодні науковці кафедри забезпечують викладання педагогічних дисциплін на всіх

учительських спеціальностях. Кафедра є випусковою зі спеціальностей 011 *Науки про освіту* (Педагогіка вищої школи), 073 *Менеджмент* (Управління навчальним закладом) освітнього рівня «магістр».

На базі КДПУ ім. В. Винниченка діє спеціалізована вчена рада К.23.053.02 із захисту кандидатських дисертацій, яку очолює завідувач кафедри педагогіки професор В. В. Радул. У складі ради – викладачі кафедри педагогіки: Т. В. Окольніча, Н. С. Савченко, Т. В. Бабенко, Я. В. Галета. Під керівництвом провідних науковців кафедри підготовлено і захищено понад 40 кандидатських дисертацій. Викладачі кафедри є авторами наукових монографій і навчально-методичних посібників.

На кафедрі створено науково-дослідну лабораторію «Дослідження особливостей соціально-професійного розвитку особистості» (керівник – професор В. В. Радул). Також кафедра виконує НДР на замовлення МОН України «**Соціальна зрілість як характеристика соціально-професійного становлення фахівця**». Важливим аспектом роботи кафедри є дослідження творчої спадщини всесвітньовідомого українського вченого-педагога В. О. Сухомлинського. Результатом цієї роботи є захист трьох кандидатських дисертацій викладачів кафедри М. М. Дубінки, В. О. Кравцова, А. А. Семез.

На основі зібраних матеріалів працівники кафедри відкрили кімнату-музей В. О. Сухомлинського, де систематично проводять науково-практичні конференції, зустрічі, дискусії, екскурсії. Кафедра є ініціатором та організатором Всеукраїнських і Міжнародних науково-практичних конференцій та педагогічних читань із проблем вивчення педагогіки В. О. Сухомлинського. За роки своєї діяльності кафедра стала осередком науково-педагогічної та методичної думки як у регіоні, так і на рівні держави.